

KAROLINA KOTULEWICZ-WISIŃSKA ▶

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Mołdawia i Ukraina między Federacją Rosyjską i Unią Europejską

Aspekt gospodarczy

Abstract

The development objective of the article is to present in the last fifteen years the level of economic relations of Moldova and Ukraine with the Russian Federation and the European Union. In connection with this study it was covered by the value of the trade of Moldova and Ukraine with the European Union and the Russian Federation, as well as the volume of the foreign direct investments EU and Russia in the Moldovan and Ukrainian economy.

Keywords: Ukraine, Moldova, European Union, Russian Federation, trade, foreign direct investment, economic cooperation

Абстракт

Целью разработки статьи является представление в последнем пятнадцатилетии уровня экономических связей Молдовы и Украины с Российской Федерацией и Европейским Союзом. В связи с этим исследованием была охвачена величина торгового оборота Молдавии и Украины с Европейским Союзом и Российской Федерацией, а также объем внешних прямых инвестиций ЕС и РФ в молдавской и украинской экономике.

Ключевые слова: Украина, Молдова, Европейский Союз, Российская Федерация, внешняя торговля, прямые иностранные инвестиции, экономическое сотрудничество

Zadaniem opracowania jest przedstawienie w ostatnim piętnastoleciu skali powiązań gospodarczych Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską. W tym celu badaniem zostanie objęta wielkość obrotów handlowych Mołdawii i Ukrainy z Unią Europejską i Federacją Rosyjską oraz wielkość bezpośrednich inwestycji zagranicznych unijnych i rosyjskich w gospodarce mołdawskiej i ukraińskiej.

Współpraca handlowa Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską

Analizując wielkość wymiany handlowej Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską w latach 2001–2015, należy na wstępie podkreślić, że dla dwóch tych państw są one ważnymi partnerami (tabela 1).

Tabela 1. Wielkość wymiany handlowej Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską (udziały w %)¹

	Federacja Rosyjska				Unia Europejska			
	Eksport		Import		Eksport		Import	
	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia
2001	22,38	43,73	36,63	16,13	35,33	32,12	30,59	48,36
2002	17,56	37,11	37,11	14,78	36,40	35,93	32,73	45,08
2003	18,69	39,04	37,56	13,05	37,73	38,94	34,17	45,17
2004	17,83	35,87	40,19	12,00	33,50	40,67	32,27	43,81
2005	21,88	31,84	35,55	11,68	29,91	40,63	33,75	45,32
2006	22,55	17,31	30,62	15,48	31,52	51,13	35,96	45,24
2007	25,70	17,35	27,79	13,51	28,23	50,63	36,66	45,57
2008	23,50	19,71	22,72	13,60	27,08	51,63	33,77	42,98
2009	21,40	22,33	29,15	11,42	23,95	52,24	33,86	43,35
2010	26,12	26,21	36,55	15,21	25,40	47,50	31,45	44,21
2011	28,98	28,22	35,27	15,85	26,28	48,96	31,18	43,46
2012	25,67	30,30	32,39	15,67	24,87	47,03	30,90	44,49

¹ Opracowanie własne na podstawie: Eurostat ComExp; UN Comtrade Database; International Trade Center.

	Federacja Rosyjska				Unia Europejska			
	Eksport		Import		Eksport		Import	
	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia
2013	23,81	26,02	30,19	14,35	26,47	46,89	35,13	45,02
2014	18,18	18,11	23,31	13,49	31,55	53,26	38,73	48,31
2015	12,66	12,24	19,97	13,44	34,14	61,91	40,86	49,02
Średnia zwykła	21,79	27,02	31,67	13,98	30,16	46,63	34,13	45,29

Na podstawie dostępnych danych można konstatować, że zarówno dla Ukrainy, jak i dla Mołdawii Federacja Rosyjska i Unia Europejska są ważnymi partnerami handlowymi. Biorąc pod uwagę osobno wielkość obrotów handlowych Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską, należy zauważyć, że począwszy od 2001 r. UE dla każdego z tych państw jest partnerem numer jeden, a FR zajmuje miejsce numer dwa. I tak w latach 2001–2015 wartość obrotów handlowych Mołdawii z Unią Europejską była prawie 2,7 raza wyższa od wartości obrotów z Federacją Rosyjską. W przypadku Ukrainy wielkość obrotów handlowych z UE była o 1,2 raza większa od wielkości obrotów handlowych z FR.

W badanym przedziale czasowym Ukraina eksportowała do Federacji Rosyjskiej średnio 21,79% towarów, a Mołdawia 27,02%. Import z Federacji Rosyjskiej do Ukrainy średnio wynosił 31,67%, a do Mołdawii odpowiednio – 13,98%. W przypadku wymiany handlowej z Unią Europejską trend ten kształtował się następująco. Eksport z Ukrainy na rynek unijny średnio wynosił 30,16%, a import – 34,13%. Z kolei mołdawski eksport do UE równał się 46,63%, a import z UE – 45,29%.

Porównując z sobą wielkości eksportu i importu Mołdawii oraz Ukrainy w handlu z dwoma ww. partnerami, da się zauważyć pewien trend. I tak eksport z Ukrainy do Rosji w 2015 r. w stosunku do roku 2001 wzrósł tylko 1,3 raza, wtedy gdy w tym samym czasie eksport z Ukrainy do UE wzrósł 2,3 raza. Odpowiednio import z Rosji do Ukrainy wzrósł 1,3 razy, a z Unii Europejskiej wzrost wyniósł 3,2 raza. W przypadku Mołdawii eksport do Rosji spadł prawie o 8 mln USD, wtedy gdy eksport Mołdawii do UE wzrósł o 6,7 raza. Import Mołdawii z Rosji wzrósł o 3,7 raza, a z UE – 4,5-krotnie. W związku z tym w 2015 r. eksport Ukrainy do Unii Europej-

skiej był większy o 2,7 raza od eksportu do Federacji Rosyjskiej, a import odpowiednio był dwukrotnie większy. W przypadku Mołdawii eksport do UE był pięciokrotnie większy od eksportu do FR, a import odpowiednio o 3,6 raza większy.

Znaczenie Mołdawii i Ukrainy w ogólnych obrotach handlowych Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej jest zróżnicowane (tabela 2). Średni udział rosyjskiego eksportu na Ukrainę odpowiadał poziomowi 4,37%, a średni udział ukraińskiego importu z Rosji odpowiednio 6,23%. Z kolei, średni udział rosyjskiego eksportu na rynek mołdawski równał się 0,23%, a średni udział mołdawskiego importu z Rosji odpowiednio wynosił 0,34%. W latach 2001–2015 średni udział unijnego eksportu na Ukrainę równał się 1,26%, a średni udział ukraińskiego importu z UE wynosił 0,72%. Z kolei średni udział unijnego eksportu do Mołdawii opiewał na 0,15%, a średni udział mołdawskiego importu z UE – 0,04%.

Tabela 2. Wielkość wymiany handlowej Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej z Mołdawią i Ukrainą w latach 2000–2015 (udziały w %)²

	Federacja Rosyjska				Unia Europejska			
	Eksport		Import		Eksport		Import	
	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia
2001	5,29	0,24	9,19	0,83	0,80	0,07	0,60	0,03
2002	5,52	0,25	6,99	0,61	0,89	0,07	0,71	0,04
2003	5,68	0,23	7,74	0,70	1,04	0,09	0,70	0,05
2004	5,93	2,05	8,04	0,66	1,12	0,10	0,82	0,05
2005	5,14	0,19	7,92	0,56	1,27	0,01	0,73	0,04
2006	4,97	0,22	6,70	0,23	1,58	0,10	0,07	0,04
2007	4,52	0,14	6,66	0,25	1,81	1,12	0,86	0,05
2008	5,04	0,24	6,08	0,24	1,92	0,13	0,92	0,05
2009	4,57	0,24	5,34	0,21	1,28	0,11	0,64	0,04
2010	3,43	0,08	6,12	0,18	1,28	0,12	0,75	0,04
2011	3,49	0,08	6,53	0,15	1,37	0,01	0,87	0,05

² Opracowanie własne na podstawie: Eurostat ComExp; UN Comtrade Database; International Trade Center.

	Federacja Rosyjska				Unia Europejska			
	Eksport		Import		Eksport		Import	
	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia	Ukraina	Mołdawia
2012	2,82	0,07	6,58	0,15	1,42	0,12	0,81	0,05
2013	2,89	0,08	5,01	0,13	1,38	0,01	0,82	0,06
2014	2,28	0,08	3,74	0,11	1,00	0,14	0,81	0,01
2015	3,92	0,17	1,64	0,05	0,78	0,12	0,74	0,07
Średnia zwykła	4,37	0,23	6,23	0,34	1,26	0,15	0,72	0,04

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej dane, należy zauważyć, że w badanym okresie spadał stopień względnej zależności mołdawskiej i rosyjskiej oraz ukraińskiej i rosyjskiej gospodarki (tabela 1 i 2). Z kolei w tym samym czasie miał miejsce niewielki wzrost stopnia zależności gospodarczych między Mołdawią a UE oraz Ukrainą i UE. Uzyskane wyniki wskazują jeszcze na jedną prawidłowość, która obrazuje skalę różnic w potencjałach gospodarczych omawianych podmiotów. Pomimo występowania tak sporych różnic w rozwoju gospodarczym między omawianymi podmiotami Mołdawia i Ukraina podejmują działania na rzecz zacieśniania współpracy najpierw z UE, a potem z Federacją Rosyjską.

Warto przyjrzeć się przyczynom zaistniałej sytuacji we współpracy handlowej Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską. I tak wzrostowi znaczenia wymiany handlowej między Mołdawią i Unią Europejską sprzyjały trzy czynniki. Jednym z nich było wprowadzenie przez Rosję w 2006 r., a potem i w 2013 r. zakazu importu z Mołdawii win. Czynnikiem ten nie tylko spowodował spadek obrotów handlowych Mołdawii z Federacją Rosyjską, lecz także przyczynił się do tego, że część mołdawskich producentów dokonała swoistego przeorientowania się na rynek UE i inne alternatywne rynki. Równocześnie przyłączenie w 2007 r. Rumunii – jednego z głównych partnerów handlowych Mołdawii – do UE umocniło pozycję rynku unijnego ze statystycznego punktu widzenia jako głównego kierunku mołdawskiego eksportu. Niemałe znaczenie miała i wciąż ma stopniowa liberalizacja reżimu handlowego (głównie ze strony UE) poprzez wprowadzenie przez UE w stosunku do mołdawskich eksporterów

wielu ulg w ramach generalnego systemu preferencji (GPS i GPS plus) oraz indywidualnych preferencji handlowych, które obowiązują do dziś.

Wtedy gdy UE liberalizowała zasady wymiany handlowej z RM, Federacja Rosyjska w handlu z tym krajem stosowała różnego rodzaju zakazy. W 2005 r. Rosja zakazała importu z Mołdawii mięsa, a w 2006 – importu win (Бумаков, 2012). Od września 2013 r. Rosja ponownie zakazała import win i koniaków z Mołdawii, a od stycznia 2014 r. również mięsa i płodów rolnych. Od lipca 2014 r. wprowadzono zakaz importu z Mołdawii mięsa, owoców, artykułów spożywczych. Ponadto 1 września 2014 r., kiedy import artykułów spożywczych z Mołdawii znacząco się zmniejszył, Rosja wyrównała cła na mołdawskie towary z cłami na produkty unijne.

Zacieśnianiu współpracy handlowej Ukrainy z Unią Europejską sprzyjało, począwszy od 2004 r. rozszerzenie Unii o państwa Europy Środkowo-Wschodniej i o państwa bałtyckie. Dla kontaktów handlowych tych dwu partnerów znaczenie miało także przystąpienie w 2008 r. Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu. Ukraina, nabywając członkostwo w WTO, utorowała sobie drogę do rozpoczęcia negocjacji o stworzeniu z UE głębokiej i wszechstronnej strefy wolnego handlu, który jest ukraińskim celem strategicznym w sferze gospodarczej (Butyter, 2014, s. 431–432).

Na przebieg współpracy handlowej Ukrainy z Federacją Rosyjską miało wpływ wiele czynników. W latach 2000–2003 Rosja starała się pobudzić wielkość wymiany handlowej z Ukrainą poprzez aktywizację kontaktów na poziomie ministerstw i urzędów centralnych odpowiadających za współpracę gospodarczą. W wyniku podjętych działań w ukraińskim eksporcie na rynek rosyjski wzrósł udział towarów z wartością dodaną. Z kolei Rosja dzięki uregulowaniu licznych kwestii problematycznych w obszarze handlu ropą naftową i gazem ziemnym zwiększyła dostawy surowców energetycznych na rynek ukraiński. Po zwycięstwie na Ukrainie w wyborach prezydenckich Wiktora Juszczenki doszło do ochłodzenia rosyjsko-ukraińskich stosunków politycznych. Następnie, na początku 2005 r., Rosja dokonała zmian w polityce handlowej wobec krajów WNP i zaczęła realizować tzw. politykę pragmatyzmu rynkowego, której przejawem było stosowanie różnego rodzaju taryfowych i pozataryfowych instrumentów. Potem, wraz z końcem 2005 r. Rosja w handlu z Ukrainą zaczęła stosować różnego rodzaju ograniczenia oraz sankcje handlowe na wybrane towary. Niemalże znaczenie dla ukraińsko-rosyjskiej wymiany handlowej mia-

ły i tzw. „wojny gazowe”, mające miejsce w latach 2006–2009. W 2012 r. Rosja w handlu z Ukrainą wprowadziła kolejne ograniczenia utrudniające handel autami osobowymi, wyrobami cukierniczymi oraz utrudniała towarom ukraińskim wjazd na swoje terytorium. Od 2014 r. Rosja i Ukraina odnotowują stały spadek obrotów handlowych na skutek pogorszenia się bilateralnych stosunków politycznych oraz nałożenia embarga praktycznie na wszystkie ukraińskie towary za wyjątkiem tych, bez których gospodarka rosyjska nie może się obejść. Podjęte wówczas przez Rosję działania nie pozostały bez odpowiedzi strony ukraińskiej, która zakazała importu rosyjskiej czekolady, ryb i topionych serów.

Tabela 3. Struktura towarowa handlu Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską według jednocyfrowej klasyfikacji SITC (średnia wielkość procentowa za okres 2001–2015)³

	Federacja Rosyjska		Unia Europejska	
	Eksport	Import	Eksport	Import
Żywność	9,72	2,49	9,9	2,29
Tytoń i napoje	2,03	0,77	0,18	0,71
Surowce	4,83	59,35	9,37	54,65
Paliwa mineralne	1,17	0,02	4,04	0,02
Oleje i tłuszcze	5,49	7,05	6,22	6,49
Chemikalia	31,08	12,64	33,1	11,63
Artykuły przemysłowe	34,75	13,36	12,46	12,3
Maszyny i środki transportu	4,3	1,47	7,34	1,36
Inne wyroby	0,45	0,37	0,47	0,34

Przyglądając się strukturze towarowej wymiany handlowej Ukrainy z Federacją Rosyjską, należy podkreślić, że w badanym przedziale czasowym w eksporcie ukraińskim na rynek rosyjski dominowały artykuły przemysłowe (34,75%), chemikalia (31,08%) oraz żywność (9,72%). Z kolei w rosyjskim eksporcie na rynek ukraiński prym wiodły surowce (59,35%),

³ Opracowanie własne na podstawie: UNCTAD.

artykuły przemysłowe (13,36%) oraz chemikalia (12,64%). W tym samym czasie do najważniejszych pozycji towarowych w eksporcie Ukrainy na rynek unijny należy zaliczyć chemikalia (33,10%), artykuły przemysłowe (12,46%) i żywność (9,9%). Z kolei, w ukraińskim imporcie z rynku unijnego liczą się surowce (54,65%), artykuły przemysłowe (12,30%) i chemikalia (11,63%).

Chociaż Ukraina w badanym przedziale czasowym więcej eksportowała i importowała do UE, to w 2015 r. wybrane gałęzie ukraińskiego przemysłu cechowały się wysokim stopniem uzależnienia od rosyjskiego rynku zbytu. Do nich należały: papier, tektura i wyroby z nich – 60,96%; nikiel i wyroby z niego – 58,92%; kolejowy/tramwajowy tabor szynowy – 52,21%; tworzywa sztuczne i kauczuk oraz wyroby z nich – 47,67%; reaktory jądrowe, kotły maszynowe i urządzenia mechaniczne; części – 45,91%; produkty przemysłu chemicznego – 35,87%; ścier drzewny, wyroby z kamienia, wyroby ceramiczne, szkło – 35,20%; lokomotywy kolejowe/tramwajowe – 33,33%; mięso i podroby jadalne – 33,21%. Z kolei w 2015 r. wysokim stopniem uzależnienia od importu z Rosji cechowały się następujące gałęzie ukraińskiego przemysłu: ołów i wyroby z niego – 85,09%; nikiel i wyroby z niego – 79,47%; nawozy – 73,82%; kolejowy/tramwajowy tabor szynowy – 60,25%; produkty przemysłu młynarskiego – 54,89%; drewno i wyroby z drewna – 50,51%; produkty mineralne – 33,38%.

W tym samym roku wysokim stopniem uzależnienia od unijnego rynku zbytu cechowały się następujące branże gospodarki Ukrainy: skóry i wyroby z nich – 93,00%; materiały i wyroby włókiennicze – 80,18%; obuwie, nakrycia głowy itp. – 78,77%; wyroby rybne – 66,28%; drewno i wyroby z drewna – 64,40%; produkty mineralne – 47,67%; perły, kamienie i metale szlachetne, artykuły z nich – 45,61%; przyrządy i aparatura, narzędzia optyczne itp. – 36,40%; wyroby z kamienia, wyroby ceramiczne, szkło – 32,22%; przetwory spożywcze, tytoń – 30,87%; produkty pochodzenia roślinnego – 30,70%; tłuszcze i oleje – 20,57%.

Z kolei rynek ukraiński w 2015 r. był bardzo uzależniony od importu z UE następujących towarów: drewno i wyroby z drewna – 69,07%; ścier drzewny, papier itd. – 65,05%; kamienie i metale szlachetne – 56,65%; skóry i wyroby z nich – 54,53%; produkty przemysłu chemicznego – 52,74%; zwierzęta żywe i produkty pochodzenia zwierzęcego – 49,74%; sprzęt transportowy – 49,74%; tworzywa sztuczne, kauczuk oraz wyroby z nich –

48,51%; przetwory spożywcze – 48,35%, przyrządy i aparatura – 44,32%; maszyny i urządzenia, sprzęt elektryczny i elektrotechniczny – 42,46%; produkty pochodzenia roślinnego – 35,38%.

W badanym przedziale czasowym w eksporcie Mołdawii do Federacji Rosyjskiej dominowały (tabela 4): tytoń i napoje (25,29%); żywność (23,82%) i chemikalia (23,31%), a w imporcie – surowce (18,74%), chemikalia (10,97%) i tzw. inne wyroby (32,68%). Z kolei do głównych pozycji eksportowych z Mołdawii do Unii Europejskiej należały: maszyny i środki transportu (37,42%), żywność (15,54%), chemikalia (13,37%) i wyroby przemysłowe (13,37%), a w imporcie odpowiednio: wyroby przemysłowe (29,04%), chemikalia (20,30%), oleje i tłuszcze (14,42%) i surowce (14,10%).

Tabela 4. Struktura towarowa handlu Mołdawii z Federacją Rosyjską i Unią Europejską według jednocyfrowej klasyfikacji SITC (średnia wielkość procentowa za okres 2001–2015)⁴

	Federacja Rosyjska		Unia Europejska	
	Eksport	Import	Eksport	Import
Żywność	23,82	8,94	15,84	7,16
Tytoń i napoje	25,29	4,24	2,66	1,80
Surowce	0,09	18,74	1,53	14,10
Paliwa mineralne	1,06	0,11	4,68	0,20
Oleje i tłuszcze	7,12	8,85	0,88	14,42
Chemikalia	23,31	10,97	13,73	20,30
Artykuły przemysłowe	9,31	9,04	13,47	29,04
Maszyny i środki transportu	7,33	3,21	37,42	9,82
Inne wyroby	0,26	32,68	0,58	0,90

Biorąc pod uwagę dane za 2015 r., należy podkreślić, że Mołdawia jest uzależniona od rosyjskiego rynku zbytu pod względem następujących grup towarowych: soki i ekstrakty roślinne – 81,91%; produkty przemysłu chemicznego – 64,75%; tworzywa sztuczne, kauczuk i wyroby z nich

⁴ Opracowanie własne na podstawie: UNCTAD.

– 54,20%; mięso i wyroby mięsne – 52,78%, wyroby z metali nieszlachetnych – 33,14%. Rynek mołdawski był uzależniony od importu z Rosji w przypadku takich grup towarowych jak: wybrane metale nieszlachetne – 91,04%; nawozy – 55,15%; wyroby z kamieni szlachetnych – 53,07%; tłuszcze i oleje – 29,51%; paliwa – 14,18%. Z kolei mołdawska gospodarka jest w dużym stopniu uzależniona od eksportu do Unii Europejskiej następujących towarów: skór i wyrobów z nich – 95,55%; tłuszczów i olejów – 94,60%, obuwia itp. – 86,70%; maszyn i urządzeń – 83,51%; materiałów i wyrobów włókienniczych – 80,27%; produktów mineralnych – 74,53%; drewna i wyrobów z drewna – 73,70%; wyrobów ceramicznych – 69,73%; produktów pochodzenia roślinnego – 61,67%; przyrządów i aparatury – 56,46%; wyrobów z metali nieszlachetnych – 53,32%; przetworów spożywczych – 33,66%. Wysokim stopniem importu z UE cechowały się następujące grupy towarowe: skóry i wyroby z nich – 79,89%; produkty mineralne – 70,96%; sprzęt transportowy – 66,75%; produkty przemysłu chemicznego – 59,23%; maszyny i urządzenia – 54,19%; artykuły przemysłowe różne – 51,31%; produkty pochodzenia zwierzęcego – 50,55%; tworzywa sztuczne – 50,37%; papier i tektura – 49,58%; metale nieszlachetne i wyroby z nich – 48,81%; wyroby włókiennicze – 47,30%.

Jak wynika z wyżej przedstawionych danych, na rynek UE Mołdawia głównie eksportuje wyroby przemysłowe, a do FR głównym składnikiem eksportu są artykuły rolno-spożywcze. Z kolei głównym składnikiem importu Mołdawii z Federacji Rosyjskiej są surowce energetyczne i wybrane artykuły przemysłowe, a w imporcie z UE głównie artykuły przemysłowe.

Podsumowując problem wymiany handlowej Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską, należy zauważyć, że w latach 2001–2015 znacząco wzrosła wielkość obrotów Mołdawii i Ukrainy z UE, a spadła z Federacją Rosyjską. Średnio w latach 2001–2015 eksport Mołdawii do Unii Europejskiej był większy dwukrotnie od eksportu Mołdawii do FR, a import odpowiednio był większy prawie trzykrotnie. Z kolei w latach 2001–2015 eksport Ukrainy do UE był większy od eksportu do FR o 1,2 raza, a import odpowiednio większy o 1,1 raza. Tym samym UE dziś jest partnerem handlowych numer jeden, a Federacja Rosyjska partnerem handlowym numer dwa. Taki stan rzeczy ma miejsce przede wszystkim na skutek tego, że kiedy UE liberalizowała wymianę handlową z Mołdawią i Ukrainą, wówczas Federacja Rosyjską w handlu z tymi państwami sto-

sowała różnego rodzaju ograniczenia i zakazy. Obecnie w świetle zawarcia umów stowarzyszeniowych między Mołdawią i UE oraz Ukrainą i UE można zakładać, że wraz z wejściem w życie przepisów, na mocy których między partnerami zostanie uruchomiona strefa wolnego handlu, wielkość wzajemnych obrotów będzie tylko wzrastać. Można przewidzieć, że Mołdawia i Ukraina z tytułu niełatwych stosunków politycznych z Federacją Rosyjską będą coraz bardziej przekierowywać strumienie handlu zagranicznego z Rosji do UE.

Współpraca inwestycyjna Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską

W ramach relacji gospodarczych Mołdawii i Ukrainy z Federacją Rosyjską i Unią Europejską rozwijana jest współpraca inwestycyjna (tabela 5). Średniorocznie, dla ostatnich dziewięciu lat, wielkość rosyjskich BIZ na Ukrainie wynosiła 542 mln USD, a w Mołdawii – 15 mln USD. Dla porównania w tym samym czasie w gospodarce rosyjskiej średnioroczna wielkość ukraińskich BIZ w Rosji wyniosła 38 mln USD, a mołdawskich odpowiednio 7,6 mln USD. To oznacza, że z tych dwóch partnerów Ukraina jest tym państwem, które dla Federacji Rosyjskiej ma większe niż Mołdawia znaczenie gospodarcze.

Z kolei biorąc pod uwagę zawarte w tabeli 6 dane, należy zauważyć, że największym inwestorem zagranicznym na Ukrainie i w Mołdawii jest przede wszystkim Unia Europejska, na którą średnio w latach 2009–2015 przypadło 63,7% wszystkich BIZ na Ukrainie i 71,5% wszystkich BIZ w Mołdawii. Udział Rosji w ogólnej wielkości BIZ na Ukrainie wyniósł 20,2%, a w Mołdawii odpowiednio – 24,6%.

Tabela 5. Wielkość wzajemnych bezpośrednich inwestycji zagranicznych między Rosją a Ukrainą i Mołdawią w latach 2007–2015 (według danych Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej) (Bezpośrednie inwestycje...)

	Roczny napływ rosyjskich BIZ za granicę, mln USD										Udział w śred- niorocznym napływie BIZ Rosji za grani- cę, w %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Średnia za 9 lat	
Ogółem	44801	55663	43281	52616	66851	48822	86507	57082	22188	53090	100,0
WNP, ogółem	3642	3567	3890	1138	4430	2340	2229	882	2415	2726	4,86
Ukraina	1667	146	678	485	703	600	496	-493	595	542	0,94
Mołdawia	43	15	110	21	-5	131	43	-212	-14	15	0,03
	Roczny napływ BIZ do Rosji, mln USD										Udział w śred- niorocznym napływie BIZ do Rosji, w %
											Średnia za 9 lat
Ogółem	55874	74783	36583	43168	55084	50588	69212	22031	6478	45978	100
WNP, ogółem	369	265	398	154	449	776	882	474	602	485	0,93
Ukraina	-37	-41	5	51	116	104	189	-54	12	38	0,09
Mołdawia	0	2	2	4	7	11	14	12	16	7,6	0,01

Tabela 6. Wielkość bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Mołdawii i na Ukrainie z Federacji Rosyjskiej i Unii Europejskiej według głównych urzędów statystycznych Mołdawii i Ukrainy*

	Roczny napływ BIZ do Mołdawii i Ukrainy, mln USD										Udział w średnio-rocznym napływie BIZ, w %
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Średnia za 7 lat			
Ogółem do Ukrainy	4303,4	4681,2	4654,3	5100,1	3691,5	-12240,9	-2544,6	849,4	100,0		
z Rosji	823	728,7	191,7	190,7	502,2	-1563,2	670,1	171,5	20,2		
z UE	3175,1	3874,7	4186,0	3568,1	1443,7	-8823,0	-2557,7	540,8	63,7		
Ogółem do Mołdawii	2530,36	2948,99	3417,59	3440,34	3313,68	3613,78	3538,59	2151,4	100,00		
z Rosji	594,63	656,24	738,03	787,44	795,99	792,37	392,79	528,6	24,6		
z UE	1565,18	1883,28	2234,62	2209,61	2158,16	1937,89	1847,14	1537,32	71,5		

* Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych: Państwowego Komitetu Statystycznego Ukrainy i Banku Centralnego Republiki Mołdawii.

Przedstawione tu wielkości rosyjskich i unijnych BIZ na Ukrainie i w Mołdawii nie obrazują w pełni sytuacji, jak jest naprawdę, ponieważ w ostatnich kilkunastu latach obserwuje się wzrost udziału inwestycji pochodzących z offshore. Dotyczy to zarówno inwestycji tak z UE, jak i Federacji Rosyjskich, w których czynnik „cypryjski” wpływa na modyfikację danych oficjalnych. Ale nie zmienia to zasadniczo faktu, że w gospodarce ukraińskiej i mołdawskiej inwestycje z UE dominują nad inwestycjami z Federacji Rosyjskiej.

Ukraina. Największym państwem inwestorem na Ukrainie są państwa UE, wśród których liderem są Niemcy, należące do głównych decydentów w Unii. Od początku swej działalności przypadającej na lata 90. XX w. do końca 2016 r. inwestorzy z Niemiec zainwestowali na Ukrainie 5,4 mld USD (*Немецкие инвестиции в Украину превысили 5,4 миллиарда долларов – МЭРТ, 2016*). Z kwoty 5,4 mld USD około 4,8 mld USD zostało przeznaczonych na prywatyzację Krivorostal, którą w drodze przetargu nabyła niemiecka firma Mittal Steel Germany GmbH (*Немецкие инвестиции в Украину составили \$5,4 млрд, 2016*). Do grona głównych inwestorów należą takie niemieckie przedsiębiorstwa, jak: Siemens; Metro Group (handel), Kromberg & Schubert (produkcja części do samochodów Mercedes, Volkswagen, BMW, Audi), Knauf (produkcja materiałów budowlanych), Claas (produkcja maszyn rolniczych), HeidelbergCement (produkcja cementu), BASF, Leoni Wiriting Systems UE GmbH i inne (*Немецкий бизнес..., 2016*).

Na miejscu drugim są inwestorzy z Holandii, którzy na Ukrainie mają 350 firm (*Нидерланды хотят..., 2016*). Kolejnym znaczącym inwestorem na Ukrainie jest Austria, która do końca 2014 r. zainwestowała 2,7 mld USD, co stanowi 5,5% ogółu BIZ na Ukrainie. Wśród inwestorów z Austrii są Raiffeisen Bank International AG, UniCredit Bank Austria AG, Erste Bank. Udział austriackich instytucji finansowych w sektorze bankowym Ukrainy wynosi 15% (Гайдай, 2016). Kolejnymi znaczącymi inwestorami z UE na Ukrainie jest Wielka Brytania, która tu zainwestowała 1,85 mld USD, oraz Francja, na którą odpowiednio przypada 1,5 mld USD (*Большевсегоиностранных инвестиций в Украину..., 2016*).

Przygniatająca większość inwestycji zagranicznych na Ukrainie to środki kierowane z krajów UE, co obecnie i w dalszej perspektywie będzie mieć pozytywne skutki dla współpracy Kijowa z UE. Udział inwe-

stycji w aktywa niematerialne jest bardzo mały i wynosi około 3%. Tymczasem światowe tendencje pokazują, że właśnie takie inwestycje są coraz istotniejszym elementem rozwoju gospodarki. Większość inwestycji unijnych na Ukrainie to kupno istniejących przedsiębiorstw. Brakuje inwestycji, które od zera tworzyłyby nowe i nowoczesne miejsca pracy. Poza tym większość BIZ jest kierowana w wysoko i szybko opłacalne sektory gospodarki ukraińskiej, co sprawia, że przeważnie środki te nie są wykorzystywane w ramach reform strukturalnych. Na Ukrainie występują poważne dysproporcje inwestycyjne poszczególnych regionów, co z uwagi na niechęć do finansowania słabo rozwiniętych regionów przez Brukselę jest istotną przeszkodą dla integracji Ukrainy z UE (Kost, 2012, s. 110–111).

Do głównych motywów inwestowania państw UE na Ukrainie należą osiągnięcie maksymalnego poziomu zwrotności z inwestycji z tytułu zajmowania nowych rynków oraz zajęcie lokalnego rynku. Ten drugi motyw jest dowodem na to, dlaczego inwestorzy zagraniczni prowadzą działalność na Ukrainie w tych branżach, które cechują się dużą chłonnością. Branże, które łącznie absorbują prawie 80% wszystkich BIZ na Ukrainie, to: sektor finansowy, hutnictwo, handel wewnętrzny, budownictwo, przemysł żywnościowy, produkcja maszyn i obróbka metali, przemysł paliwowy i chemiczny i rolnictwo (Vashchenko, 2010, s. 180–182).

Motywy inwestowania Federacji Rosyjskiej na Ukrainie są nieco zróżnicowane. I tak największe znaczenia ma tzw. efekt sąsiedztwa (minimum językowo-kulturowych barier, minimum kulturowo-społecznych barier). Następnie jest to redukcja kosztów transportu oraz nieograniczony dostęp do surowców czy rozwiniętej infrastruktury. Sektory, w których są lokowane rosyjskie BIZ na Ukrainie, to: sektor finansowy, przemysł, transport i komunikacja, budownictwo, handel, obrót nieruchomościami (*Деньги войны...*, 2014).

Biorąc pod uwagę wielkość wzajemnych rosyjsko-ukraińskich potoków inwestycyjnych, to mają one bardziej charakter jednokierunkowy, czyli z Rosji na Ukrainę. W Rosji BIZ zaczęło realizować już ponad 100 firm należących do grona wiodących krajowych producentów towarów i usług. Dla nich Ukraina, przy wszystkich jej brakach związanych z klimatem inwestycyjnym, pozostaje dogodnym poligonem dla dokonywania ekspansji zagranicznych pierwszego stopnia, zdobycia doświadczenia w zakresie transgranicznego inwestowania.

Mołdawia. Federacja Rosyjska lokuje BIZ w Mołdawii od 1994 r. Do 2006 r. Rosja zajmowała pierwsze miejsce pod względem ulokowanych w Mołdawii BIZ (*Россия занимает шестое место...*, 2011). Od 2006 r. w Mołdawii obserwuje wzrost bezpośrednich inwestycji zagranicznych pochodzących z UE. UE udało się zająć pozycję lidera dzięki nabyciu przez firmę holenderską EasEur Holding BV działających w Mołdawii firm Azpetrol, Azertrans i Azpetrol Refinery – firm-córek przedsiębiorstw Azpetrol Oil Services Group BV i Azpetrol Group BV, zajmujących się realizacją projektu budowy terminalu naftowego oraz portu pasażersko-towarowego koło miejscowości Giurgiulești. Obiekt będący własnością holenderskiego EasEur Holding BV (pakiet większościowy wynosi 80%) (Урцу, 2013), jest firmą córką Eastern Capital NV (funduszu typu venture, specjalizującego się w inwestowaniu w państwa – potencjalnych członków UE), a firmy zaangażowane w realizację projektu otrzymały solidne finansowanie w celu przyspieszenia budowy terminalu naftowego (*Крупнейшим инвестором Молдовы...*, 2007).

Obecnie Holandia jest jednym z największych inwestorów w Mołdawii, a jej udział w mołdawskim rynku wynosi powyżej 18%. W Mołdawii jest zarejestrowanych około 60 wspólnych mołdawsko-holenderskich przedsiębiorstw (Урцу, 2013).

Kolejnym bardzo ważnym inwestorem z UE w Mołdawii jest hiszpańska firma Union Fenosa. Pierwsza inwestycja firmy datuje się na rok 2000, kiedy to zakupiła kiszyniowską, centralną i południową sieć dystrybucji energii elektrycznej. Hiszpańska firma dokonała modernizacji. Inwestycja ta przyczyniła się do modernizacji linii przesyłowych i stacji transformatorowych, zreorganizowano i poprawiono zarządzanie przedsiębiorstwem, a tym samym zapewniono ciągłość dostaw energii elektrycznej. W styczniu 2008 r. RED Centru, RED Sud i RED Chișinau połączono w firmę RED Union Fenosa. W maju 2011 r. na wewnętrznym rynku Mołdawii pojawiła się marka handlowa Gas Natural Fenosa. W sumie w latach 2000–2014 hiszpańska firma zainwestowała w Mołdawii około 3,3 mld MDL (*Инвестиции компании Gas Natural Fenosa...*, 2015). Właścicielem większościowego pakietu akcji (93%) jest firma Union Fenosa International. Posiadaczem pozostałej części akcji (7%) jest Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju (*Инвестиции Union Fenosa...*, 2008).

W Mołdawii jest obecny i kapitał francuski. Najbardziej wpływowe firmy z francuskim kapitałem w Mołdawii to Mobiasbanca (właściciel Société Général), firma Lafarge (produkcja cementu), Lactalis (przemysł spożywczy) (*Франция в Молдове*, 2013) i firma telefonii komórkowej Orange. Ogólnie w Mołdawii działają 192 firmy francuskie z ogólną kwotą zainwestowanego kapitału 125,5 mln MDL (Урсы, 2013). Na przykład Orange Moldova jest jednym z najbardziej udanych przedsięwzięć będących częścią Grupy France Telecom. W Mołdawii France Telecom jest właścicielem większościowego pakietu akcji (95,45%) Orange, pozostała część (5,55%) znajduje się w posiadaniu International Finance Corporation (IFC). W Mołdawii operator rozpoczął swą działalność po otrzymaniu licencji w kwietniu 1998 r. Pojawienie się firmy, wtedy jeszcze Voxtel, na rynku Mołdawii stało się pozytywnym sygnałem dla inwestorów zagranicznych, a państwo mołdawskie było obdarzone kredytem zaufania (*Orange Moldova*, 2016). Obecnie firma zatrudnia 860 osób (*Orange Moldova*, 2016).

Niemcy zajmują szóste miejsce pod względem liczby przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym – 404 przedsiębiorstwa – oraz piąte miejsce pod względem wielkości kapitału (6% ogólnej wielkości BIZ) (*Немецкие компании намерены...*, 2016). Do głównych niemieckich inwestorów w Mołdawii należy zaliczyć firmy zajmujące się: produkcją cukru – Sudzucker Moldova (będąca częścią Sudzucker AG), sprzedażą detaliczną – sieć handlowa Metro Cash & Carry Mołdova (należąca do METRO Group), wydobywaniem surowców naftowych – Tirez Petrol, Dräxlmaier Group Automotive (właściciel DraxmaierGroup), producent akcesoriów do znanych marek samochodów BMW i Mercedes Benz, a także Knauf – gips (właściciel Knauf) – zajmujący się produkcją materiałów budowlanych, świadczeniem usług finansowych za pośrednictwem ProCredit Bank Moldova (właściciel ProCredit Holding AG i KfW) (*Немецкие инвесторы в Молдове...*, 2016). W 2016 roku dwa niemieckie koncerny Draexmaier i Sumitomo planują rozpocząć budowę dwóch zakładów produkcyjnych *greenfield*. Całkowita wartość wyniesie ponad 60 mln USA i powstanie około 6 tys. nowych miejsc pracy (Калак, 2016). W 2015 r. niemiecka firma Coroplast (ma swe oddziały w Polsce i w Chinach) zaplanowała uruchomienie zakładu produkcyjnego. Ogólna wartość inwestycji wyniesie 15 mln euro i powstanie 800 nowych miejsc pracy (Чобану, 2015).

BIZ w gospodarce Mołdawii to głównie inwestycje pochodzące z sąsiedniej Rumunii. W 2012 roku w Mołdawii działało 1285 przedsiębiorstw rumuńskich, czyli 15% ogółu przedsiębiorstw (Урсы, 2013). Do największych rumuńskich inwestorów w Mołdawii zalicza się Rompetrol i Petrom (dystrybucja paliw), Romstal Trade (technika sanitarna i grzewcza), Construct-Arabesque (materiały budowlane), Banca Comerciala Romania (BCR) (sektor bankowy), BT Leasing MD (leasing finansowy) (*Молдова: трамплин на Восток...*, 2016), Balkan Pharmaceuticals (producent leków) (*Румынские инвестиции в Республику Молдова...*, 2013), Logistics (transport), Media Pro (środki masowego przekazu), Romsym Data (technologie IT), EuropeanDrinks (woda mineralna) (Беликова, Бовдунов, 2011, s. 76). W Mołdawii zainwestowało także kilka rumuńskich oddziałów transnarodowych korporacji: Coca-Cola HBS, Alcatel-Lucent, Procter & Cambel, PriceWaterhouseCoopers, Den Braven, DAF Holding i inne (Беликова, Бовдунов, 2011, s. 76).

W Mołdawii do najważniejszych włoskich inwestorów należą: Gruppo, Venetoanca (sektor bankowy, właściciel mołdawskiego Eximbanku); w przemyśle lekkim – Fashion Group, Calmo International, Steaua-Reds, CSM Uniform, Marthatex; Il Ponte – 3T i Studio Line (wyroby skórzanego i akcesoria do nich), Immobildream (operacje na rynku nieruchomości, konsulting, właściciel Sistemi Immobiliari Moldo-Italiani) i Locos International (sektor usług IT). Włochy zajmują 13. miejsce wśród największych inwestorów zagranicznych w Mołdawii. Tu jest zarejestrowanych powyżej 760 firm z kapitałem włoskim, a wielkość zainwestowanych środków w 2009 r. wyniosła 151 mln MDL (*Ожидается ли расцвет итальянских...*, 2016).

Z wyżej przedstawionych informacji można konstatować, że firmy z krajów UE sporo inwestują w mołdawski przemysł, sektor finansowy i telefonię. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne UE w Mołdawii przyczyniają się do tworzenia nowych miejsc pracy i wykorzystania lokalnego kapitału ludzkiego.

Główne motywy inwestowania firm z UE w Mołdawii to: ogólna polityka podatkowa, reżim wolnego handlu z państwami WNP, położenie geograficzne, wykwalifikowana i tania siła robocza (Zob.: *Молдова: трамплин на Восток ...*, *Ожидается ли расцвет итальянских...*, *Румынские инвестиции в Республику Молдова ...*, *Немецкие инвесторы в Молдове...*).

Głównymi inwestorami w Mołdawii są rosyjskie firmy Gazprom (*Молдова. Обзор торговых отношений с РФ*, 2012) i Lukoil (*Молдова. Обзор торговых отношений с РФ*, 2012). W 2012 r. w Mołdawii działało 812 rosyjskich firm, które zainwestowały 944,4 mln MDL. Największe rosyjskie firmy to Lukoil i Topaz. Jednocześnie Federacja Rosyjska posiada kapitał w 30% zakładach winiarskich (Урсу, 2013). Strukturę rosyjskich BIZ w Mołdawii jest następująca: przemysł maszynowy, rolno-spożywczy i sektor energetyczny (38% ogółu rosyjskich BIZ w Mołdawii), łączność i technologie informatyczne, sieci infrastrukturalne (32%), handel hurtowy i detaliczny (18%), szkolnictwo, sektor finansowy i turystyczny (12%) (Винокуров, Кулик i in., 2014).

Rosyjscy inwestorzy w Mołdawii wolą być właścicielami dużych pakietów akcji firm lokalnych albo występować w charakterze kredytodawcy, zachowując prawo głosu, kontrolę nad ulokowanym kapitałem lub posiadać gwarancję zwrotu. Jednak uwzględniając strukturę rosyjskich inwestycji w mołdawskiej gospodarce, należy zauważyć, że większa część z nich to echa sowieckiej przeszłości. Przykładem tego są inwestycje wymienionej wyżej rosyjskiej firmy Lukoil i nie tylko. Na przykład do końca 1991 r. zakład produkcyjny Topaz był częścią radzieckiego przemysłu obronnego. W niepodległej Mołdawii przedsiębiorstwo mogłoby przestać istnieć, gdyby nie decyzja Moskiewskiego Zakładu Budowy Maszyn „Salut”, które w 2002 r. stało się właścicielem kontrolnego pakietu akcji należących do państwa. Biorąc pod uwagę wielkość rosyjskich BIZ w Mołdawii, można konstatować, że rosyjscy przedsiębiorcy nie rozpatrują swych najbliższych sąsiadów jako głównych partnerów biznesowych, a przede wszystkim jako punkt za którego pośrednictwem towary i usługi są przerzucane na nowe rynki (*Чем Молдова отпугивает...*, 2016).

Motywy inwestowania rosyjskich inwestorów w Mołdawii są następujące: położenie geograficzne, członkostwo w CEFTA i WTO, autonomiczne preferencje handlowe z UE, zerowa stawka podatku dochodowego dla firm, zawarcie z 36 państwami umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania, czarnoziem (80% terytorium państwa stanowią czarnoziemy), wykwalifikowana i władająca kilkoma językami (w tym językiem rosyjskim) tania siła robocza, istnienie ośmiu stref ekonomicznych, rozmieszczenie parków przemysłowych w pobliżu granic z Ukrainą i Rumunią (Винокуров, Кулик i in., 2014).

Podsumowując problem BIZ, należy zauważyć, że bezpośrednio inwestycje UE w Mołdawii i na Ukrainie są odpowiednio większe o 2,9 raza i 3,2 raza od BIZ z Federacji Rosyjskiej. Uwagę także przyciąga struktura branżowa BIZ. I tak w Mołdawii około 1/3 BIZ z UE są to inwestycje *green field*, gdy BIZ z Federacji to w większości inwestycje będące echem sowieckiej przeszłości. Wzrost inwestycji unijnych w Mołdawii i Ukrainie przyniesie korzyści zarówno przedsiębiorstwom z UE, jak: gospodarkom tych dwu państw. Jednym z przejawów owych korzyści w Mołdawii i na Ukrainie może być powstanie dużej liczby nowych miejsc pracy. Taki stan rzeczy nie tylko pozytywnie wpłynie na rynek pracy Mołdawii i Ukrainy, lecz także przyczyni się do spadku, a z czasem i całkowitego zaniku migracji zarobkowej z tych państw do Federacji Rosyjskiej, które są głównie powodem małej liczby miejsc pracy na rynkach lokalnych. Mołdawia i Ukraina powinny podjąć działania zmierzające do poprawy klimatu inwestycyjnego, przede wszystkim skuteczną walkę z korupcją, która nosiłaby charakter systemowy. Należałoby także dążyć do zmniejszenia biurokracji. Niemniej w świetle wejścia w życie zasad o strefie wolnego handlu między Mołdawią i UE oraz Ukrainą i UE, co wiąże się z przeprowadzeniem niezbędnych reform, można przypuszczać, że w najbliższych latach przewaga liczby inwestycji z UE nad liczbą inwestycji z Federacji Rosyjskiej w gospodarkach tych dwóch państw nie tylko się utrzyma, lecz nawet znacząco wzrośnie.

DR KAROLINA KOTULEWICZ-WISIŃSKA

Katedra Nauk Politycznych
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
ul. Rakowicka 51, 31-510 Kraków, Poland
kotulewk@uek.krakow.pl

Bibliografia

- Беликова, Ю. В., & Бовдунов, А. Л. (2011). Молдавия–Румыния: перспективы сближения. *Проблемы Национальной Стратегии*, 2 (7), http://riss.ru/images/pdf/journal/2011/2/07_Беликова,Бовдунов.pdf
- Больше всего иностранных инвестиций в Украину поступило через кипрские офшоры. (2016). <http://ru.tsn.ua/groshi/bolshe-vsego-inostrannyh-investitsiy-v-ukrainu-postupilo-cherez-kiprskie-ofshory-584608.html>
- Бумаков, В. (2012). *Российский инвестор в Молдове невыгоден*. <http://totul.md/ru/finances/newsitem/1406.html>
- Винокуров, Е., Кулик, С., Спартак, А., & Юргенс, И. (2014). *Тупик борьбы интеграции в Европе. Доклад (краткий вариант)*, http://www.perspektivy.info/rus/gos/tupik_borby_integracij_v_jevrope_doklad_kratkij_variant_2014-06-26.htm
- Гайдай, Д. (2016). *Австрия: слабое звено Европы или исторический союзник Украины?*. <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2016/05/6/7048512/>
- Gas Natural Fenosav Молдове: управление бизнесом в 2011 и планы на 2012 гг.* (2011). <http://www.logos.press.md/node/32969>
- Деньги войны не боятся.* (2014), <https://www.gazeta.ru/business/2014/11/18/6305697.shtml>
- Инвестиции компании Gas Natural Fenosa в Молдове превысили 3 млрд лев.* (2015). <http://mbc.md/rus/news/economy/investitsii-kompanii-gas-natural-fenosa-v-moldove-prevyisili-3-mlrd-leev/>
- Инвестиции Unipon Fenosa в развитие принадлежащих ей в Молдове электростанций составили 130 млн. голл.* (2008). <http://ru.interlic.md/2008-02-28/4169-4169.html>
- Калак, Д. (2016, 26 lutego). Молдавский филиал немецкого автопрома. *Экономическое обозрение*, 7 (1126).
- Крупнейшим инвестором Молдовы является Голландия.* (2007). <http://ru.interlic.md/2007-07-16/1776-1776.html>
- Молдова. Обзор торговых отношений с РФ.* (2012). http://www.ved.gov.ru/exportcountries/md/md_ru_relations/md_ru_trade/
- Молдова: трамплин на Восток или стратегический партнер для румынских инвесторов?* (2016). http://www.businessclass.md/projects/masterclass/romanian_investment_in_Moldova/
- Немецкий бизнес видит перспективы работы на Украине.* (2016). <http://www.dw.com/ru/емецкий-бизнес-видит-перспективы-работы-на-украине/a-36017954>
- Немецкие инвесторы в Молдове: всерьез и надолго.* (2016). http://www.businessclass.md/projects/masterclass/german_investment_in_Moldova/
- Немецкие инвестиции в Украину превысили 5,4 миллиарда долларов – МЭРТ.* (2016). <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2016/10/11/607733/>

- Немецкие инвестиции в Украину составили \$5,4 млрд.* (2016). <http://news.finance.ua/ru/news/-/386392/nemetskie-investitsii-v-ukrainu-sostavili-5-4-mlrd>
- Немецкие компании намерены внедрить в Молдове новые инвестпроекты.* (2016). <http://www.allmoldova.com/ru/news/niemietzkie-kompanii-namierieny-vniedrit-v-moldovie-novyie-inviestproiektu>
- Нидерланды хотят наращивать инвестиции в Украине.* (2016). http://www.udinform.com/index.php?option=com_content&task=view&id=459819&Itemid=31
- Ожидается ли рассвет итальянских инвестиций в Молдове?* (2016). http://www.businessclass.md/projects/masterclass/italian_investment_in_Moldova/OrangeMoldova. (2016). http://www.businessclass.md/projects/masterclass/Orange_Moldova/
- Россия занимает шестое место по объему прямых инвестиций в Молдову.* (2011). <http://totul.md/ru/finances/newsitem/535.html>
- Румынские инвестиции в Республику Молдова – модель достойная для подражания европейским инвесторам.* (2013). <http://www.balkanpharmaceuticals.com/ru/news/19-Rumynskie-investitsii-v-Respubliku-Moldova—model-dostoynayadlya-podrajaniya-evropeyskim-investoram.html>
- Урсу, В. (2013). *Откуда идут в Молдову инвестиции?* <http://capital.market.md/ru/content/откуда-идут-в-молдову-инвестиции>
- Чем Молдова отпугивает российских инвесторов.* http://www.businessclass.md/projects/masterclass/russian_investment_in_Moldova/
- Чобану, М. (2015). *Мы можем изменить экономический и промышленный тренд страны,* <http://pan.md/sez-balti/marin-chobanu-myi-mojem-izmenit-ekonomicheskii-i-promyishlennyiy-trend-stranyi->
- Франция в Молдове.* (2013). <http://www.ccifm.md/ru/o-moldavii/francija-v-moldove/>
- Bezpośrednie inwestycje sektora bankowego i sektora niebankowych korporacji Federacji Rosyjskiej za granicę w latach 2007–2015.* <https://www.cbr.ru/statistics/?prtId=svs>
- Butyter, D. (2014). *Perspektywy współpracy Unii Europejskiej z Ukrainą* (s. 431–432). http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66145/28_Daniel_Butyter.pdf
- Eurostat ComExp. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- International Trade Center. http://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx
- Kost, P. (2012). *Ukraina wobec Unii Europejskiej 1991–2010.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- UN Comtrade Database. <http://comtrade.un.org/data/>
- UNCTAD. http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?IF_ActivePath=P,15912&sCS_ChosenLang=en
- Vashchenko, M. (2010). *Uwarunkowania decyzji inwestorów zagranicznych na Ukrainie w ujęciu regionalnym* (s. 180–181). <http://apcz.pl/czasopisma/index.php/EQUIL/article/viewFile/EQUIL.2010.014/6902>